

SİR AUREL STEİN (K. C. I. E., F. B. A., D. LITT. D. Sc.) ın HAYATI VE ESERLERİ

Dünya'da ender tesadüf edilen bazı adamlar vardır ki - ve Scein de işte bunlardan biridir - meziyet ve hayattaki başarıları, milliyet, soy sop ve bunun gibi diğer zahiri şartları ehemmiyetsiz kılar. *Marc Aurd Stein* bir Macar yahudisidir, 26 Kasım 1862 'de Budapeştede' de doğmuştur; Buda peşte ve Dresden'de mektebe gitmiş, Viyana, Tübingen ve Londra'da Şark dillerini tahsil etmiş, 1888'de Lahore Şarkiyat Fakültesi müdürü olmuş, sonra İngiliz tabiiyetine girmiş ve Hint Maarif Teşkilatı hizmetinde olmak üzere 1899'da Kalküta Medresesi Müdürlüğüne tayin edilmiş, ve 1910'dan 1929'a kadar da Hindistan Arkeolojik Araştırma teşkilatında hususi bir ,•azife ile tavzif edilmiştir. Resmen, 1929'da tekaiitlüğünü istemiş olmakla beraber, keşif ve ilmi anıştırma yolundaki faaliyeti, ancak, 25 Ekim 1943'de, yani sel,sen birinci doğum gününden bir ay evvel, Kabil'de hayata gözlerini kapamasıyla nihayet bulmuştur,

Son seneler zarfında, hatta ömrünüin son yılı da dahil olmak iizcre, Swat ve Indus vadilerini evreleyen dağlık arazide yorucu tetkik gezileri tertip etmiş ve bunlara iştirak etmiştir. Bu gezilerin neticelerinden biri, Saeaswati ismindeki «kurumuş ve yatağı kaybolmuş» olan nehrin yatağını keşfederek kadim coğrafyanın bir eksiğini tamamlamak olmuştur. Halbuki bu alim, daha uzun görüşlü idi, ve <•0/d Routes of Jf/estern frau» (1940) (Batı İran'ın Eski Yolları) ismindeki kitabının ön sözünden anlaşılacağına göre, başka bir büyük imparatorluğun hudutlarında araştırmalarda bulunmayı tasarlamakta imiş. Sir Edward Maclagan'ıo «The Times» gazetesinin 4 Ekim 1943 tarihli nüshasında intişar eden bir yazısında Stein'in uzun zamarıdan- beri, araştırma ve keşif faaliyetine Afganistanda devam etmek ümidini bes- lediğinden bahsedilmekte idi. Bu emelini gerçekleştirmek için gerekli aranj- manları yapmak ümidi ile Kabil'e geldi. Ne çare ki planlarını tatbik mev- kiine koyamadan öldü. Mamafih son sözlerinden biri şu olmuştur, <<Fev- kalade bir ömür geçirdim, ve altmış sencedenberi ziyaret etmek istediğim Afganistan'da ölmeği çok arzu ederdim».

Stein'in eserleri hakkında tafsilatlı malümat vermeğc kalksak, bu maka- lede belki de başka şeye yer kalmazdı. Eserlerinin mühim bir kısmı, doğ- rudan doğruya gezilerinden mülhemdir, ve ilmi keşif sahasında gayet müm- taz bir mevki işgal etmektedir. Bu mevki yalnız keşiflerinin çokluğu ve ehemmiyeti ile değil, aynı zamanda eserlerini ve raporlarını hazırlamak hu- susundaki yorulmaz mesaisi ,•e not'larını tanzimdeki mehareti ile de elde etmiştir. Kendi keşifleriyle doğrudan doğruya alakalı olmayan neşriyatı ara-

sında, bilhassa iki tanesi, gayet kıymetlidir. Bu iki eseri, Sanskrit etüdlerine ait olup, birinin ismi «*Raij-Tarangini*» dir (189 2). İkincisi de «*Chromcles of the Kings of Kasbmit*» (1900) isimli gayet ehemmiyetli tarihi eserin tercümesidir. Yalnız bu iki eseri mumaileyhin bir alim olarak tanınmasına yetirdi, lakin Stein gibi insanlar, ilk muvaffakiyetleri ne kadar büyük olursa olsun, devamlı mesailerle ilk başarılarını gölgede bırakırlar.

Stein'in en büyük başarısı, halen Londra ve Delhi'de muhafaza edilmekte bulunan ve edebiyat ve kültür bakımından son derece kıymetli «Stein Collecrons» isimli eserinin materyalini sağlamış bulunan kadim kervan yolları boyunca yaptığı üç keşif gezisidir. Çinlen garbe doğru 1900-1, 1906-8 ve 1913-16 yıllarında yaptığı bu seyahatlerde topladığı materyel, aşağı yukarı yarım asırdanberi Şarkiyat talebe ve alimlerinin baha biçilmez bir malûmat menbaini teşkil etmiş ve etmektedir. Her üç seyahatına dair bilgi, ayrı ayrı kıymetli birer ilmi abide sayılacak üç kitapta bulunmakla beraber, (On *Centrat Asien Tracks*, 193 3) isimli bir kitabında her üç seyahatın mükemmel hülusalaları bir araya toplanmıştır. Çin'in garp hudutları boyunca üçüncü bir Orta Asya gezisi tertip etmişti, hatta 1930 yılında yola bile çıkmıydı. Fakat o zamanki Nanking Hükümetinin mümanaatı üzerine Stein enerjisini başka yerlere tevcih etmeğe mecbur kaldı.

Birinci Seyahatta (1900 1) Khotan çöllerinde, kadim bir hint dilinde Khotan ve Kuche, ve Çin ve Tibet dillerinde bulunduğu vesikalarla, Hint kültürünün ve Budistlerin misyoner faaliyetlerinin Hindistan hudutlarından çok uzaklara kadar eriştiğini katı bir şekilde ispat etti.

ikinci Seyahatta (1906 8) Stein ilk gezisinde bulunduğu yerleri tekrar gördükten sonra, Garbi Hindistana doğru cem'an 10.000 mil bulan muhtelif yollar üzerinde ilerledi. Bu gezisinin en büyük başarısı, Tung Huang'da bir Taosit mabedinde meydana çıkardığı «gizli kütüphanede» bulunduğu kadim dini eserlerdir. İşte bu yolculuğu esnasında, Stein don yüzünden bir ayağının bütün parmaklarını kaybetti. Büyük sayıda ele geçirdiği duvar **tezyinatı**nın, Budist sanatı ve eski resim etüdlerine çok büyük yardımı dokunmuştur. Bu keşifleri, (A *Catalogue of Paintings from Tuu-Huang*) isimli bir katalog halinde, 1931'de Arthur Waley ismiyle neşredildi. 1925'den ölümüne kadar, Stein hazırlamakta olduğu yeni bir suret katalogunun üzerine çok dişinmişti. Yakında intişar edeceğini ümit ettiğim bu eser, 1925'de (*1/Je Tboimnd Buddbas*) ismi ile neşredilen kataloga benziyecektir.

Oçünbü Seyabatta (1913-16) cem'an 11,000 mil mesafe katedilmiş ve elde edilen neticelerden biri de, o zamana kadar hiçbir Avrupalının ayak basmamış olduğu Hindu Kush havalisinde 12.000 mil murabbalık sahanın haritasının çıkarılması olmuştur. Ele geçirilen külliyetli miktarda eski çanak çömlek ve yazılar, Stein'in asarı atika ve muhtelif dillerdeki vesaik koleksiyonuna zengin ilaveler sağlamıştır.

Çin hudutlarına yapmağı tasarladığı dördüncü seyahatı 1930'da akamete uğrayınca, Stein, Hindistanın şimali garbi hudutları ile, Belucistan ve İran'da arkeolojik gezilere ve Roma İmparatorluğunun şark hudutlarını tahkike

başladı. 1923-5 yıllarında ve bunu takip eden seneler zarfında, tarih-ten evvelki zamanlara ait bir Indus medeniyetinin keşfedilmiş olması, ve bu medeniyetin Mohenjodaro ve Harappa'da bulunmuş olması Indus'un garbındaki araziye nazarı dikkati çekmiş, ve 1926-8 senelerinde Swat, Veziristan ve Belucist-in'da yapılan üç gezi ile 1932-6 yıllarında İran'da yapılan dört seyahat tarihten evvelki zamanlara ait meskün yerleri keşfetmek gayesiyle yapılmıştı. Bu seyahatlardan ikisi esnasında, Stein'ia çalışmaları, İskender'in Hindistan'ı istilasında faydalandığı topoğrafik vaziyeti inceliyerek «*Dil Alexander's track to the Indus*» (1929) isimli kitabında meydana çıkardığı hakikatları izah etmiştir. Stein'in mesaisinin bu tali mahsulünün, elbette tarihten evvelki zamana ait bir sürü çanak çömleğin bulunmasından, ki bunların kıymetlendirilmesi ancak mütehasısların işidir, daha kıymetli neticeler sağlamıştır. İskenderin seferlerinin topoğrafik ciheti Stein'in

alakadar edegelmiş ve «*A, chaeological recoma,ssances in the East - India and South Eastern Iran*» (1937) isimli eseri ile pek yeni bir tarih taşıyan (Ekim 1942) «*Afr.: Alexander's crossing of the Tigris*» isimli raporunda bu konu üzerindeki buluşlarını anlatmıştır.

Roma İmparatorluğunun hudutları hakkında Irak ve Trans, Jordania'da (1929-30) senelerinde yaptığı tetkikattan ancak kısaca bahsedebi leceğim. Bu tetkikatı esnasındadır ki, Stein, uçak vasıtasıyla fotoğrafik istikşafın ehemmiyetini ilk defa kavramıştır. Filo kumandanı C. Hilton'un («The Times») gazetesinin 30 ekim 1943 tarihli nüshasında İntişar eden bir yazısında, o zaman 67 yaşında bulunan Stein'i ilk defa tayyare ile uçuşunu anlatmaktadır. Secin pek ufak tefek bir adammış ve bir gün uçarken kumandan Hilton geri bakıp ta alimi tayyarede göremeyince onu düşmüş zannetmişti. Sonra doğrularak iyice baktığı zaman, alimi, tayyarenin döşemesi üzerinde büzülmüş, elinde bir kitap, onu tetkik eder görmüş.

Sir Aurel Stein'in bütün ömrü boyunca elde ettiği linguistik, edebî ve kültürel materyeli tetkik etmek için bütün enerjilerini sarfeden «savan» ların sayısı ve muhtelif milliyetlerden oluşu, onun ilmi başarı sahasındaki yüksek mevkiini tasdik eder. «The Times» gazetesinin 4 kasım 1943 tarihli nüshasında, mumaileyh hakkında çıkan bir yazı, onun şahsiyetinden bahsederek demektedir ki:

Herkesin kendisini ne kadar sevdiğini ve birkaç dakika onunla beraber bulunmak için kendisine ufak bir hizmette bulunmağa can atıklarını görmeyecek kadar alçak gönüllü idi. Aynı yazar, mumaileyh ömrünün son 40 senesini hemen hemen tam bir inzivada geçirdiği halde iki kıtanın muhtelif yerlerinde, kendisine çok bağlı, bir sürü arkadaşı bulunduğuna işaret etmektedir. Arkadaşı İtalyan kaşifi Filippo de Filippi'nin hatırasından bahsederken, kullanmış olduğu şu kelimeler, tam kendisinin hak ettiği sözlerdir:

«Onu bilen ve sevenler nazarında çok çok erken ölmüştür. Maamafih, hayatını vakfettiği büyük işi bitirmişti ve insanlar arzın meseleleriyle meşgul olma ve bunun için dağların yüksekliklerine cezbedilmeğe devam ettikçe onun başlılları da yaşıyacaktır.»